

Skaistė Barkutė – humanitarinių mokslų (filologija) daktarė, religijos mokslų magistrė, Klaipėdos valstybinės kolegijos docentė

Moksliniai interesai: sąžinė ir jos formavimas, ugdomasis sąžinės vaidmuo, literatūros etika, literatūros teologija, XIX a. pabaigos – XX a. pradžios lietuvių literatūra

El. paštas: sbarkute@yahoo.it

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8444-9088>

Skaistė Barkutė – doctor of humanities (philology), MA in religious studies, associate professor at Klaipėda Higher Education Institution
Research interests: conscience and its formation, the educational role of the conscience, literary ethics, literary theology, Lithuanian literature from the late 19th and early 20th centuries

E-mail: sbarkute@yahoo.it

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8444-9088>

Skaistė Barkutė

Klaipėdos valstybinė kolegija

SAŽINĖS VAIDMUO JUOZO TUMO-VAIŽGANTO PAMOKSLUOSE: DIDAKTINIS ASPEKTAS

Anotacija

Straipsnyje analizuojamas XIX a. pabaigos kunigo ir lietuvių rašytojo Juozo Tumo-Vaižganto pamokslų auklėjamasis-didaktinis lygmuo. Pamokslų autoriui adresatas – tai bendruomenė, kurios turi būti ugdytina vertybinė orientacija ir moralumas. Pamokslas kaip religinis diskursas įgalina oratorių ne tik komentuoti Dievo žodį, apreikštą Šventajame Rašte, aiškinti tikėjimo tiesas, bet ir su šių tiesų pagalba siekti pragmatinių tikslų – auklėti, mokyti, suteikti praktinių žinių. Tyrime dėmesys sutelkiamas į sąžinės kategoriją kaip lemiančią individo moralinius sprendimus ir turinčią galią veikti jo mintis ir jausmus. Straipsnio problema ir pagrindinis tikslas yra išsiaiškinti, kaip ši ypatingą žmogaus sugebėjimą skirti gerą nuo blogo mato ir supranta pats Vaižgantas ir kokį vaidmenį jai suteikia individo moralinio auklėjimo procese bei kaip jo suvokiama sąžinė ir jos reikšmė koreliuoja su Šventojo Rašto tekstais. Tyrimui pasirinkti J. Tumo-Vaižganto pamokslai, sakyti Mintaujoje 1894 m. Analizės metu išryškėjo, kad pamokslininkui sąžinė yra ne tik galutinė moralumo instancija, kurios reikia besąlygiškai klausyti, bet ir svarbus glaudus sąžinės bei tikėjimo tarpusavio ryšys. Aptardamas ugdomąjį sąžinės vaidmenį, Vaižgantas akcentuoja teisingos sąžinės formavimo būtinybę.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Juozas Tumas-Vaižgantas, pamokslas, sąžinė, ugdymas, tikėjimas.

Abstract

The article analyses the educational-didactic level of the sermons by the late 19th century priest and Lithuanian writer Juozas Tumas-Vaižgantas. The target of the sermons is the community, whose value orientation and morality must be developed. A sermon as a religious discourse enables the orator not only to comment on the Word of God revealed in the Holy Scriptures, and to explain the truths of the faith, but also, with the help of these truths, to achieve pragmatic goals: to educate, teach and provide practical knowledge. The study focuses on the category of conscience, as determining the moral decisions of an individual and having the power to influence his thoughts

and feelings. The problem and the main goal of the article is to find out how this special human ability to distinguish good from evil is measured and understood by Vaižgantas himself, what role he gives it in the process of the individual's moral education, and how his perceived conscience and its meaning correlate with the texts of the Holy Scriptures. The sermons preached by J. Tumas-Vaižgantas in Mintauja in 1894 were selected for the study. During the analysis, it became clear that for the preacher, the conscience is not only the final authority of morality, which must be obeyed unconditionally, but also that the close relationship between the conscience and faith is important. Discussing the educational role of the conscience, Vaižgantas emphasises the need to form a clear conscience.

KEY WORDS: Juozas Tumas-Vaižgantas, sermon, conscience, education, faith.

DOI: <http://dx.doi.org/10.15181/rh.v33i0.2741>

Įvadas

Vargu ar kas Lietuvoje galėtų paprieštarauti, kad Juozas Tumas-Vaižgantas (1869–1933) užima išskirtinę vietą tiek lietuvių literatūros istorijoje, tiek XIX a. pabaigos – XX a. pradžios visuomeniniame gyvenime. Ne vienoje vietoje laiškuose ir autobiografijoje Vaižgantas yra užsiminęs, kad kunigu tapti iš pradžių apsisprendęs dėl silpnos sveikatos, o vėliau pašaukimu neabejojęs, nes dvasininko tarnystę matė kaip tinkamiausią būdą dirbti Lietuvai¹ – gaivinti lietuvių tautinę sąmonę ir kelti tautinės kultūros lygį. Retrospektyviai žvelgiant į lietuvių rašytojo gyvenimą, nekyla abejonių, kad Vaižgantas vykdė savo užsibrežtus tikslus negailėdamas nei sveikatos, nei laiko, jo paties žodžiais tariant, „tapęs lietuviškos visuomenės vergu“. J. Tumo publicistika ir beletristika iš tiesų sulaukė didelio Lietuvos tyrėjų dėmesio². Harmoningo pasaulio viziją Vaižganto kūryboje pristatė Algirdas Ruškys (Ruškys 2008), o Vaižganto pasaulėžiūrą išsamiai analizavo Gitana Vanagaitė (Vanagaitė 2020). Tačiau kiek mažiau prisiliesta prie J. Tumo homiletinio palikimo, kur, be kultūros idėjų, literatūros tradicijos, aiškiausiai atsiskleidė teocentrinė rašytojo pasaulėžiūra, t. y. religinis-krikščioniškasis jo pasaulėžiūros sandas. 2014 ir 2015 m. Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas išleido du Vaižganto raštų tomus, skirtus pastoracinei veiklai. Pamoksluose, kaip ir kitoje J. Tumo-Vaižganto kūryboje, aiškiai artikuliuojamos jo vertybinės nuostatos, kur išties nemažai dėmesio skiriama asmens sąžinei kaip pagrindinei moralumo instancijai ir asmenybės ugdytojai³. Pats Vaižgantas Balio Sruogos buvo vadinamas „Lietuvos sąžine“, o Alfonso Nykos-Nyliūno – „tautos sąžine ir balsu, šaukiančiu tiesos“ (Nyka-Niliūnas 2009, 360). J. Tumas savo pamoksluose, publicistikoje, kritikoje, grožiniuose kūriniuose ir net egodokumentuose siekė ugdyti žmogų ir steigti brandesnę visuomenę: „<...> tik laisvas individas gali

¹ Apie tai plačiai savo straipsniuose aptarė Vilma Žaltauskaitė (žr. Žaltauskaitė 2014; 2020).

² Žr. Brazauskas 2003; Jakaitė 2011; Čiužauskaitė 2015.

³ Apie sąžinę grožinėje Vaižganto kūryboje plačiau: Barkutė 2025.

atpažinti ir apibrėžti save per kitą bendrijos narį, todėl kolektyvas dalyvauja individo saviidentifikacijoje, bet neužkerta kelio jo individualumo pojūčiui“ (Kučinskienė 2016, 30). Vanda Zaborskaitė pažymi, kad Vaižgantas iškelia „gėrio, grožio ir teisingumo pradus, žmogaus nepailstančias pastangas pergalėti egoizmą ir apatiją, pasikelti iš nuopuolio, gyventi būties meile ir kuriančiąja veikla“ (Zaborskaitė 1994, 7). Viename savo laiške Žemaičių vyskupijos kurijai J. Tumas rašė: „Ką dariau, padariau piliečio sąžine“ (Vaižgantas 2009, 412). Todėl lietuvių rašytojui svarbus moralinis žmogaus gebėjimas skirti, kas yra gėris ir blogis, kaip tas gebėjimas pasireiškia tam tikromis aplinkybėmis, bendraujant su kitais visuomenės nariais ir kaip jis ugdo asmenybę.

Visa XIX a. lietuvių literatūra atspindi socialinio ir kultūrinio identiteto įvairovę, kurią lėmė to meto sudėtingos istorinės-politinės sąlygos. Pagrindinę to laiko lektūrą sudarė religiniai didaktiniai tekstai. Sąžinė čia buvo dar gana glaudžiai susijusi su tikėjimu, todėl ir su Dievo įsakymų vykdymu. Tik amžiaus pabaigoje ryškesnės tampa socialinės, etinės, politinės idėjos, imamos akcentuoti mokslo žinios ir protas, taip pat gyvenimiškoji patirtis. Iki XIX a. pabaigos pamoksluose vyravo moralinio ir dogminio pobūdžio pamokymai. Pamokslininko tikslas dažnai tampa siekis, kad Bažnyčios pamokslai atitiktų besiklausančiųjų poreikius ir kultūrą, taip pat tikėjimo gilinimą. Paprastai kalbėtojas, atsižvelgdamas į adresatą (jo luomą, išsilavinimą), nenuoldamas nuo liturginio laiko ir temų, pasirenka pamokslo temą, ją iliustruojančius pavyzdžius ir kuo paveikesnes raiškos priemones. Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje bažnytiniuose pamoksluose šalia tikėjimo tiesų aiškinimo svarbią vietą užėmė moralinės ir tautinės savimonės žadinimo dėmenys. To laikotarpio pats kūrinio naratyvas siūlė visą spektrą didaktinių idėjų. Pamokslininkai, suprasdami, kad geriausiai žinią išgirs sudomintas adresatas, kaip argumentą pasirinkdavo pavyzdžio aspektą, nes iliustratyvumas nepalyginamai paveikesnis už sausą imperatyvą ar abstrakčias taisykles, o argumentais galima sėkmingiau siekti gėrio. Taip paklūstant pamokslo imperatyvams, imama vertybiškai mąstyti, o kartu ir skatinamas pamaldumas. Dar XIX a. vidurio didaktinėje grožinėje literatūroje itin pastebimas krikščioniškos retorikos poveikis ugdant visuomenės moralę ir dvasingumą. Todėl pamokslininkui buvo ypač svarbus ir jo paties moralinis autoritetas. Labai taikliai dvasininko pareigą nusakė pats J. Tumas, kurio pamoksluose itin išryškėdavo didaktinis aspektas: „Stačiai sakant, kad religijos atstovas bažnyčioje, o per bažnyčią valstybėje nepavaidintų nederamos jo pašaukimui rolės, nesukiršintų draugės, nepasėtų nerimo vieton *Pacem Christi*“ (Tumas 2008, 306). Etiniai klausimai visada buvo aktualūs kiekvieno žmogaus gyvenimo kasdienybėje. Moralinio reikalavimo akivaizdoje kiekvienas žmogus

yra įpareigotas daryti gera ir vengti blogio, todėl sąžinė krikščioniškojoje etikoje turėjo neabejotinai išskirtinę vietą.

Šio straipsnio objektas – sąžinės vaidmuo J. Tumo-Vaižganto pamoksluose, o tikslas – atskleisti ugdomąjį sąžinės vaidmenį, auklėjant pamokslais tikinčiųjų bendruomenę ir skatinant jos moralinę bei tautinę savivoką. Sprendžiant sąžinės vaidmens suvokimo problemą, straipsnyje svarbu ne vien paties autoriaus vartojamos sąvokos *sąžinė* semantika, moralinių konotacijų priskyrimas sąžinei, bet ir sąžinės, kaip moralinio gebėjimo daryti vertybinius sprendimus, vietos žmogaus dvasinėje struktūroje nustatymas bei pamoksluose artikuliuojamų nuostatų dėl sąžinės reikšmingumo individo gyvenimui (žemiškajam ir amžinajam) pagrindimas Šventuoju Raštu. Neatmestina prielaida, kad J. Tumui sąžinė buvo svarbus veiksnys ugdant ne tik dorovinį, bet ir tautinį sąmoningumą. Taip pat atkreipiamas dėmesys, kokiomis stilistinėmis vaizdavimo priemonėmis autorius pateikia sąžinės svarbą tikinčiojo kasdienybėje, kaip ji siejama su tikėjimo tiesomis. Pasak Jadvygos Krūminienės, „religinis pamokslas – tai ypatingas kalbinis reiškiny, teologinis, retorinis ir literatūrinis konstruktas“ (Krūminienė 2004, 13), o jame pateikiama asmeninė pamokslininko pasaulio samprata „kartu yra orientuota į klausytojo / skaitytojo kultūrinę ir individualią patirtį, veikiant vaizduotę, protą, jausmus, sąžinę ir valią“ (ibid.).

Pamokslai tiriami analitiniu-aprašomuoju ir interpretaciniu metodais. Analizei naudojamos ir metodologinės moralinės teologijos priegios, nes ir *sąžinės* kategorija reikalauja teologinio ar filosofinio požiūrio, ir analizuojamo autoriaus – J. Tumo-Vaižganto – socialinis statusas bei pasaulėžiūrinės nuostatos kreipia į sąžinės fenomeną žiūrėti iš krikščioniškosios etikos perspektyvos. Teologinė prieiga analizuojamuose pamoksluose, kaip literatūriniuose tekstuose, turinčiuose religinę dimensiją, leidžia geriau atskleisti tiek pamokslininko, tiek ir skelbiamą žinią priimančio žmogaus pasaulėvoką, kurioje implikuota transcendentinė tikrovės esamybė. Straipsnyje analizuojami 1894 m. Mintaujoje sakyti pamokslai (Vaižgantas 2014), nes būtent šis laikotarpis žymi J. Tumo, kaip kunigo, kelio pradžią.

Vaižgantas – pamokslininkas

Juozas Tumas į Mintaują vikaru buvo paskirtas 1894 m. Kaip savo 1928 m. straipsnyje „Lietuvių kultūros centrai. Mintaujoje“ prisimena pats kunigas, būdamas dar nepatyręs dvasininkas (pirmasis paskyrimas), jis turėjęs pasirašyti visus pamokslus lenkiškai ir lietuviškai, ypač lenkiškai, nes „jų klausydavo daugiau lenkiškai kalbantieji inteligentai. <...> lietuviai inteligentai buvo laisvamaniai arba šiaip jau į bažnyčią nepaslinko vaikščioti <...>“ (Tumas 1928, 3). Ir nors,

kaip prisipažįsta Vaižgantas, jo pamokslų tekstai nebuvo originalūs, o kompiliuoti, naudojantis prasminiais pamokslininko akcentais, galima išgryninti vertybines autoriaus nuostatas ir požiūrį į ugdomąją sąžinės vaidmenį.

Kaip pažymėta religinės raštijos tyrėjų, homiletika turi ir kitų žanrų elementų: maldų, didaktinės prozos fragmentų, šventųjų gyvenimų aprašymų, Šventojo Rašto, katekizmo ištraukų. Panašūs žanriniai elementai sudaro J. Tumo homiletikos tekstus (tiek ankstyvuosius, tiek vėlesnius). Vaižganto pamoksluose aptariamos įvairios temos: šventųjų paminėjimas, liturginės šventės, Dievo (Bažnyčios) įsakymai. Taip pat buvo sakomi specialiai Lietuvos valstybei svarbių įvykių paminėjimui parašyti pamokslai. Skaitant amžininkų atsiliepimus, matyti, kad J. Tumas buvo populiarus ir mėgstamas pamokslininkas. Gal kiek komplikuočiau situacija buvo susidariusi tarnystės pradžioje. Tie, kuriems teko galimybė klausyti Vaižganto pamokslų, prisimena, kad „[pamokslus jis režė tokius, kad pusė žmonių bažnyčioje verkė, kita pusė juokėsi. <...> [Juose sakoma] kad žmonės geria, moralė jų smunka, gyvena sulig šia diena, tėvynės Lietuvos nemylė, riejas tarpusavy, įmanyti, skalbus vienas kitam nulupti <...>“ (Baltušis, in Pakėnas 2020). Pats Vaižgantas buvo ne tik geras oratorius bei Šventojo Rašto žinovas, bet ir įžvalgus psichologas. 1929 m. pamoksle jis pristato skirtingus pamokslų klausytojų tipus, vaizdingai juos sulygindamas su tam tikra gyvūnų rūšimi. Kadangi vieni lėti („flegmatiški“), kiti greiti („dažnai neapdairiai greiti“), viskam (visiems nagrinėjamiems reikalams) turi būti tinkamas laikas ir tinkamas pateikimas (Tumas 2008, 308). Vaižgantas gerai suprato ir prieštarinę žmogaus prigimtį bei norą priešintis bet kokiam nuomonės piršimui, ypač jei jį klausytojui svetima ar nepriimtina. Todėl J. Tumas buvo įsitikinęs, kad reikia stebėti visus aplinkoje vykstančius socialinius ir kultūrinius pokyčius ir pasistengti pateikti norimą medžiagą (moralinį pamokymą) taip, kad taptų klausytojui kaip „brangenybė, dalis jo esmės, kuri reikia jau ginti, kaip visą patį save“ (ibid., 307).

Analizuojamuose homiletiniuose tekstuose Vaižgantas siekė ne tik supažindinti savo klausytojus su svarbiausiomis tikėjimo tiesomis, bet ir pasitelkiant to laikmečio žmonių arba istorijoje pasižymėjusių šventųjų gyvenimo pavyzdžius išsamiai paaiškinti jų tikrąją prasmę, neabejotiną aktualumą bei santykį su žmogaus būtimi – kuo gilesnio religingumo, gyvo tikėjimo ir moralinio sąmoningumo. Ne tik homiletikoje, bet, kaip teigia Jonas Jonušas, kitoje kūryboje J. Tumui-Vaižgantui buvo būdingas gyvenimiškų klausimų sprendimas etiniu požiūriu: socialinėms gyvenimo problemoms jis taikydavo moralinę prasmę (Jonušas 2006, 50). Siekiant išgryninti krikščioniškosios moralinės nuostata, itin tinkamas sąžinės kategorijos reikšmingumo atskleidimas. Pažymėtina, kad Vaižgantas siekė ne tik dorovinio, bet ir tautinio, pilietinio Lietuvos žmonių atgimimo. Kaip minėta, lietuvių rašytojas savo amžininkų buvo vadinamas „budinčia tautos sąžine“,

gyveno gėrio idėja ir žiūrėjo, kad kiti gyventų teisingai, sąžiningai, moraliai, kovojo dėl sąžinės tiesumo ir grynumo (Vykintas 1937, 177). Laiške Mintaujos klebonui kun. Petruui Valentui labai aiškiai atsiskleidžia Vaižganto požiūris į sąžinės svarbą ir jos ryšį su Dievo valia: turint „lanksčią sąžinę“ (neklusant jos ar įteigiant sau teisumo jausmą), įmanoma elgtis blogai ir nejausti sąžinės graužaties. Tačiau galų gale žmogus bus teisiamas teisingojo Dievo, kuris ir suteikė žmogui malonę turėti savo širdyje orientyrą, kreipiantį nuo blogio (Tumas 1928, 5). Pats būdamas atviras, tiesus ir sąžiningas, Vaižgantas gyveno tiesos ir tautos meile ir, tikėdamas žmogiškumo nulemtu gėriu (Jonušas 2006, 51), siekė savo pamokslais (ir kita kūryba) įdiegti šią meilę savo klausytojų (skaitytojų) auditorijai – „kad gyventų ir kovotų dėl tautos gerovės, dėl jos materialinės ir dvasinės pažangos, dėl tiesos meilės ir sąžinės grynybės, dėl žmoniškumo“ (Vykintas 1937, 177). Tame pačiame straipsnyje apie kunigavimo laikus Mintaujoje Vaižganto labai aiškiai deklaruojamos preferencijos tautiniams idealams. Jo nuomone, Bažnyčia, atmesdama bet kokią niveliaciją, turi remti žmonių individualybę ir tautybę. To meto dvasininkijai gana prieštarai gana nuskambėjo jo gana kategoriška nuostata dėl religijos ir tautiškumo santykių: „Jei Religija pareikalautų iš manęs išsižadėti mano įgimtosios tautybės, aš „tokios“ religijos išsižadėčiau“ (Tumas 1928, 5). Tačiau ten pat J. Tumas išsako įsitikinimą, kad „tikroji katalikybė“ (kuriai jis jautėsi priklausęs ir kuriai atstovaujęs) to niekada nepareikalautų. Taigi, panašu, kad visos svarbiausios jo nuostatos buvo grindžiamos sąžine, kuri, beje, glaudžiai susijusi su Apreikštąja tiesa.

Ugdomasis sąžinės vaidmuo Vaižganto pamoksluose

J. Tumas viename pamoksle Mintaujoje išreiškia įsitikinimą, kad „sąžiningumo būtinybę žmonės suprato jau pačioje visuomeninio gyvenimo formavimosi pradžioje“ (Vaižgantas 2014, 187)⁴, taip akcentuodamas, atrodytų, paprastą tiesą, kad visuomenėje grynai žmogiški tarpusavio santykiai galimi tik juos grindžiant pasitikėjimu ir sąžiningumu. Būtent nuo asmens sąžiningumo priklauso daugelio žmonių likimai ir gyvenimai (ibid.). Sąžinė J. Tumui – esminė žmogui vadovaujanti, jį kontroliuojanti ir drausminanti moralinė instancija. Pamokslų autorius, antrindamas šv. Pauliui, pabrėžia: tam, kad sąžinė būtų neklystanti, ji turi būti tyra ir sveika bei teisingai suformuota. Šias mintis Vaižgantas perduoda adresatui pamoksluose, gretindamas „iškreiptą sąžinę“ (pateisinančią blogį) ir „pasveikusią sąžinę“ (ibid., 45), nurodydamas, kas konkrečiai veda prie sąžinės iškreiptumo. Tai – pataikavimas kūno įgeidžiams, nes jie paprastai būna nuodėmingi ar net nusikalstami (ibid.). Nesuvaldomos aistros aptemdo protą

⁴ Ši Vaižganto ištara atliepia šv. Pauliaus mintį „Laiške romiečiams“ 2, 14–15.

(„Aistros apakintas, jis jau nieko nebemato, tik aukština tą brutalią jį veikiančią jėgą“, *ibid.*, 117), silpnina valią, nuslopina sąžinę ir užkietina širdį. Tikėtina, kad tuomet žmogus, mąsto Vaižgantas, net ir žinodamas, kad elgiasi netinkamai, renkasi blogį, nes nebeturi valios ką nors keisti arba blogį tiesiog pateisina. Pamokslininkas dažnai užsimena ir apie žmogaus prigimties dvilypumą: „dvasios, trokštančios gerų, dvasingų, dangiškų dalykų, ir kūno – traukiančio prie žemiškų, materialių, netobulų dalykų“ (*ibid.*, 43). Todėl žmogus visą savo gyvenimą esąs priverstas kovoti dvasinę kovą. Kaip Vaižgantas apgailestaudamas teigia, „žmogus teip yra silpnas, teip prie blogio palenkęs“ (*ibid.*, 217), todėl šalia sąžinės iškelia proto ir valios reikšmę (neatmetant Bažnyčios skelbiamų Dievo įsakymų svarbos) kovoje su pagundomis ir savo blogais polinkiais bei ydomis, kurie neretai aptemdo sąžinę, sutrikdo pagrindines jos funkcijas – vertinti elgesį, skatinti gėriui ir atitraukti nuo blogio. Pats būdamas literatas, J. Tumas gerai suvokė tikrąją vertingos literatūros reikšmę, todėl dažname pamoksle perspėjo tikinčiuosius, kad į nutolimą nuo Dievo ir abejojimą Bažnyčios skelbiamais dalykais („kas yra baisiau, nei susitepti kokia nors nuodėmė“, *ibid.*, 45) veda netinkama literatūra, kuri, skleisdama klaidingą ideologiją, skatina atmesti religines tiesas bei normas ir kartu formuoja klaidingus sąžinės įsitikinimus. Tikėtina, kad Vaižgantas, kaip griežtas pozityvizmo kritikas, turėjo omenyje pozityvistinio ir sekuliaraus turinio tekstus. Skendintis nuodėmėse žmogus iš pradžių tik jaučia sieloje nerimą, bailumą, nepaaiškinamą susikrimitimą, neretai nepasitenkinimą savimi, tačiau ilgainiui „ieškoma dalykų, kurie atitrauktų nuo tikrovės, suteiktų užsimiršimo, tai yra vis giliau brendama į ištvirkimo ir moralinio nuopuolio balą“ (*ibid.*). Taip vis labiau slopinama sąžinė, kuri tampa „iškreipta“, t. y. nefunkcionuojančia (nusidedama „dėmesingai, kitaip tariant, sąmoningai“, *ibid.*, 117).

Pamoksluose išryškėja ir tvirta Vaižganto nuostata, kad sąžinė ir tikėjimas yra glaudžiai tarpusavyje susiję, nes Dievas ne tik yra įrašęs Įstatymą žmogaus širdyje, bet per sąžinę prabyla į žmogaus širdį: „<...> kaip žmonių širdžių tyrėjas jis [Dievas] įsiskverbia į sielos gilumą ir ten prislopina besimezgantį blogį, t. y. prislopina norą ir net mintį“ (*ibid.*, 135). Čia Vaižganto mintys randa atgarsį šv. Augustino sąžinės, kaip Dievo tarpininkės, sampratos koncepcijoje. Kaip pažymi šv. Augustino raštus tyrinėjęs Raphaelis Gallagheris, būtent sąžinė pažįsta aukštesnį krikščionio žinojimo pobūdį, nes per ją kalba Dievas. Todėl sąmoningas savęs suvokimas yra neatsiejamas nuo augustiniškojo sąžinės supratimo (Gallagher 2022, 2). Kita vertus, gyvas tikėjimas skatina paklusti sąžinei gyventi pagal Dievo ir Bažnyčios įsakymus. Todėl tik palaikomas tvirtas ryšys su Dievu suteikia sąžinės ramybę. J. Tumas pamoksluose ypač akcentuoja vidinės ramybės reikšmę (siedamas su Jėzaus tris kartus pakartota fraze „Ramybė

jums!“, Jn 20, 19–26) ir esmine tikros ramybės sąlyga laiko santarvę su savo sąžine: „Nėra pasaulyje teisingesnio teisėjo už mūsų sąžinę, jei tik ji ne visiškai nustelbta egoizmo, ir nėra teisėjo, mažiau atlaidaus už sąžinę, kurioje jokia, net pati mažiausia nešlovė negali likti rami ir nenubausta“ (Vaižgantas 2014, 41). Reikšmingumą čia įgyja vidinės žmogaus nuostatos ir motyvai – klausyti Dievo (o kartu ir sąžinės, nes Dievas yra sąžinės šeimininkas) savo širdyje, o ne tik tenkintis formaliais išoriniais veiksmais, kurie, kaip teigia pamokslininkas, buvo dažni tarp to meto tikinčiųjų. Glaudus sąžinės ir tikėjimo ryšys, kaip esminė sąlyga būti teisiam prieš Dievą ir save, išryškinamas pamokomu šv. Jurgio pavyzdžiu, nes jis „yra linkęs verčiau pasitikti laukiančią lemtį, negu suteršti savo sąžinę, prarasti ramybę, kas drauge reikštų nutraukti santarvę su Dievu“ (ibid.). Šio šventojo pavyzdžiu pamokslo autorius akcentuoja išimtinai centrinę sąžinės vietą visos asmenybės dvasinėje struktūroje ir besąlygišką reikalavimą jos klausyti: „Jurgis savo sąžinę ir įsitikinimus iškelia aukščiau už žmonių palankumą, o sąžinės ramybę vertina labiau už laikiną sėkmę“ (ibid.). Taigi, Vaižgantui nekyla abejonų, jog „nematytas dalykas, kad tikra sąžinės ramybė džiaugtųsi tas, kas išsižadėjo Dievo, kas tapo abejingas aukščiau už jį esančiam, kas galutinį tikslą mato egoizmo kurstyme“ (ibid., 159). Meilė ir ištikimybė (Dievui, artimui, tiesai) pamokslininko laikoma esminiu priešnuodžiu egoizmui ir kartu nuodėmei.

Krikščioniškojoje paradigmoje svarbią vietą užima Atgailos sakramentas ir sąžinės tyrimas. Nuodugnus sąžinės tyrimas gali būti pamatinis būdas ne tik dvasios ramybei pasiekti, bet ir dorai bei teisingumui puoselėti, nes tik reflektuojant savo vidinį gyvenimą įmanu teisingai įvertinti savo poelgius ir jų motyvus. Todėl siekiant nuskaistinti sąžinę ir širdį, tinkamai atkurti santykį su Dievu, artimu ir savimi bei ugdyti savivoką J. Tumas nurodo Atgailos (Sutaikinimo) sakramento svarbą: „O jau doros, teisingumo, moralės neįmanoma paremti jokiais kitais pagrindais, tik atgailos tribunolu, kadangi tas tribunolas valdo, vadovauja sąžinei veiksmingiau nei bet koks kitas“ (ibid., 147). Nors jo pamoksluose teigiama, kad gailėjimasis padeda ugdyti teisingumo dorybę ir moralumą, tačiau vėl iškeliamas tikėjimo „Viešpaties Jėzaus buvimu“ klausimas: nesant tikėjimo, negalima ir tikra atgaila, Sutaikinimo sakramentas yra dieviškos kilmės, ir tik su jo pagalba įmanoma atgauti nekaltumą: „Net didžiausias nusidėjėlis atgailaudamas gali atsikratyti savo sąžinės priekaištų ir apsiplauti nusikaltimus tame išganingame visuomet paruoštame šaltinyje ir išeiti iš jo nekaltas, priklausomai nuo skaistumo nusiteikimų, su kuriais ten atvyksta (ibid., 153).

Nuoširdi atgaila, sąžinės grynumas ir sielos tyrumas svarbūs ne tik vidinei ramybei pasiekti, bet ir tampa būtina sąlyga stojantis Dievo (Ostijos pavidalu) akivaizdon bei priimant Šv. Komuniją: „Su kokia tai godone turime to svečio

laukti, kaip savo dvasiškus namelius (širdį) iškuopti ir kaip džiaugties Jo sulaukus ir Jam beviešint!“ (ibid., 221). Aiškinimui pasitelkdamas Didžiojo ketvirtadienio Evangeliją, Vaižgantas įspėja adresatą, kad Šv. Komunija turi būti priimama tik su nepaprastu sąžinės tyrumu, nes antraip tai būtų baisi šventvagystė, kuri lemtų rimtas pasekmes: „<...> priims gyvybės vaistą, ras jame mirtį“ (ibid., 37). Šie žodžiai ir vėl randa atgarsį Šv. Pauliaus perspėjime, pasakytame Pirmajame laiške korintiečiams⁵.

Tikrąją žmogaus poelgių motyvų ir apsisprendimų vertę ir jų (ne)moralumą, anot J. Tumo, teisingiausiai gali įvertinti tik Dievas, nes „sąžinę tvarko vien tik Dievo tribunolas, ne pasaulietiškas teismas“ (Vaižgantas 2014, 151). Tai reiškia, kad tik Dievas yra žmogaus sąžinės viešpats ir teisėjas, nes, viena vertus, kadangi žmogus yra sukurtas pagal Dievo paveikslą, o Dievas yra moralus, tai ir žmogus turi būti moralus kūrinys, gebantis priimti moralinius sprendimus (Naselli, Crowley 2016, 23). Kita vertus, joks žmogus nėra pajėgus teisti kito sąžinės, nes neįmanoma vertinti ir įvertinti kito žmogaus sąžinės būsenos kaip vidinio veiksmo, o dar svarbiau – kito žmogaus intencijų. Vaižgantas yra įsitikinęs, kad net pats žmogus negali savęs teisti ir kad tik tikėjimo nepraradęs katalikas su Bažnyčios pagalba gali tai suvokti ir patirti; kaltasis gali save kaltinti, bet negali savęs teisti. Tie, kurie imasi save teisti (ypač praradę tikėjimą), greiti sau nuolaidžiauti ir save išrišti (Vaižgantas 2014, 151). Visgi nors pamokslininkas kalba apie sąžinės priekaištus, bet neišplėtoja sąžinės kaip teisėjos, kuri neretai pasmerkia kaltąjį nemažoms kančioms, vaidmens.

Į J. Tumo nagrinėjamų ir aptariamų temų akiratį patenka sąžinės laisvės ir įstatymo privalomybės santykio problema. XIX a. pabaigoje laisvės klausimas buvo itin aktualus, todėl pamokslininkas turėjo aiškiai pažymėti laisvės ribas. Carinės Rusijos okupuotoje Lietuvoje daugelis valdžios įsakymų ir potvarkių varžė žmonių laisvę (taip pat ir sąžinės), todėl Vaižgantas turėjo atsakingai ir subtiliai aptarti šią temą. Pirmiausia jis kelia klausimą: jeigu sąžinė išimtinai priklauso Dievui ir yra įpareigota vykdyti Jo valią bei įstatymą, ar asmens sąžinė nėra varžoma? Visgi net kai kurie valdžios įstatymai, nors ir apriboja kai kurias laisves, ne visada vertintini negatyviai, nes vieno žmogaus laisvė neturi apriboti kito žmogaus laisvės ir kenkti bendruomenės gyvenimui. Paprastai įstatymai turi užtikrinti darnų visuomenės narių sugyvenimą ten, kur vengiama asmeninės atsakomybės ir laisvė suvokiama kaip laisvė nuo sąžinės ir moralės. Tačiau, regis, Vaižgantas pamoksluose kalbėjo ir apie Apreikštąjį įstatymą ir jo bei sąžinės sprendimų koreliaciją: „Tiesa, įstatymas riboja mūsų laisvę, bet reikia atsiminti,

⁵ „Todėl kas nevertai valgo tos duonos ar geria iš Viešpaties taurės, tas bus kaltas Viešpaties Kūno ir Krauju. Teištiria žmogus pats save ir tada tevalgo tos duonos ir tegeria iš tos taurės. Kas valgo ir geria to Kūno neišskirdamas, tas valgo ir geria sau pasmerkimą“ (1 Kor 11, 27–29).

kad bloga žmogaus valia dažnai nemoka tinkamai ir naudingai ta laisve naudotis, priešingai, dažnai naudoja ją sau kenkti, ir netgi pražūtingai. Tad bet kokių protinų įstatymų siekiama ne apriboti laisvę kaip tokią, bet apriboti blogos valios žmogaus potraukį kenkti sau pačiam“ (ibid., 177, 179).

Žinodamas dažno žmogaus silpnumą kovoje su savo ydomis, jo polinkį į nuodėmingumą ir neretai maištingumą, pamokslininkas užtikrina adresatą, kad Dievas „leisdamas savo įstatymus jis viską priderino prie mūsų prigimties [ir] sąlygų, kad mes kuo protingiau ir veiksmingiau dirbtume savo naudai“ (ibid., 179). Tad prigimtinis moralinis įstatymas, įrašytas kiekvieno žmogaus širdyje, proto balsu įsako daryti gera ir vengti blogio. Taigi, Vaižgantas primena savo klausytojams, kad tiek amžinasis, tiek prigimtinis įstatymai, taip pat ir bažnytiniai įsakymai ne varžo, o padeda sąžinei teisingai apsispręsti. Todėl, remiantis Dievo įstatymu (kaip pamatiniu tiesos šaltiniu) adresatas yra raginamas formuoti savo sąžinę, kuri būtų atskaitos taškas vertinant viešai galiojančių papročių ir valdžios įstatymų moralumą: „Turime gerbti gimtąją kalbą, papročius, gyvenimo būdą ir krašto įstatymus, jeigu jie nepažeidžia mūsų sąžinės, jeigu jie neprieštarauja Dievo įstatymui, kadangi Dievo klausyti reikia labiau negu žmonių. Kodėl, visiškai aišku, kadangi niekuomet nedera veikti prieš tvirtai susiformavusią sąžinę, o bet koks žmonių įstatymas yra tiek įstatymas, kiek jis atitinka amžiną Dievo įstatymą“ (ibid., 97).

J. Tumo-Vaižganto pasaulėžiūra formavosi pozityvizmo epochoje, kai vyravo racionalizmas ir empirizmas, iškeliamas mokslas, propaguojamos pažangos, proto viršenybės idėjos, į žmogų žiūrima kaip į visuomenės struktūros bei santykių atspindį. Pats Vaižgantas pozityvizmo įtaką prisimena kaip mokslo terorą (Vaižgantas 1998, 124), nepalikusių tuomet vietos tikėjimui transcendentine tikrove, vienintele, anot Vaižganto, reikšminga žmogaus vidaus pasaulio kūrimui, nes „sielai tobulinti religija teturi priemonių“ (Vaižgantas 2001, 245). Oponuodamas pozityvizmo deklaruojamam proto iškelimui („inteligentija dabartiniiais laikais yra abejingesnė, o taip yra dėl noro visur pasikliauti savo neva gilaus proto analize“, Vaižgantas 2014, 69) ir moksliniam žinojimui, kaip vieninteliam, atmetančiam apreiškštąsias tiesas, J. Tumas pažymi, kad, nepaisant stublinančios dabartinio žmogaus proto pažangos, leidžiančios suvokti „didžiąją dalį žemės ir dangaus paslapčių“ (ibid., 187), sąžiningumas visiškai nebergerbiamas ir nepajėgiama gyventi sąžiningai. Tai lemia, anot pamokslininko, vis didesnis širdies sugedimas. Tokie pasakymai Vaižganto pamoksluose buvo tikslingi, nes, kaip minėta, pasiklausyti jo pamokslų ateidavo ir laisvamanių inteligentų. J. Tumas norėjo perspėti savo klausytojus, kad, kai nustojama mylėti Dievą ir artimąjį, protas nebeužtikrina tinkamų moralinių sprendimų. Suprantama, Vaižgantas nemenkino nei proto, nei mokslo reikšmės, bet perspėjo klausyti savo prigim-

ties ir sąžinės bei nesivadovauti pseudomokslais. Jis tvirtino, kad iš esmės nėra prieštaravimo tarp mokslo ir religijos, nes mokslas ir religija vienas kitą papildo: „Apreiškimas mokslo nesibijo, tik greta mokslo budriai įtempkime ausį sąžinės kuždesiams, įsiklausykime į savo širdies virpesį ir būkime tikri – mokslas atves mus į realų, tikrą pamaldumą“ (ibid., 71). Jo įsitikinimu, tik religija atsako į gyvenimo prasmės ir vertybių klausimus, kurių atžvilgiu mokslas lieka neutralus („Mokslas – ne moralybė“, Vaižgantas 2015, 120).

Vaižgantas, kaip ir kiti to meto pamokslininkai ar anksčiau rašę didaktinės literatūros autoriai, nemažai vietos skyrė amžinojo gyvenimo temai. Jis manė, kad nuo to, kokia mūsų sąžinė ir kaip mes jos klausome, priklauso ne tik mūsų žemiškasis gyvenimas, bet ir būseną įžengus į amžinybę, galutinis sielos likimas, t. y. ar ji pasieks dangaus laimę, ar bus amžiams pasmerkta. Pamoksle šventinant kapines Vaižgantas paaiškina, kodėl kai kuriems kelia nerimą kapinės: jų vengiama tik tada, kai bijoma mirties, nes kapinės yra mirties simbolis. O mirties bijoma tik esant neramiai sąžinei, kuri ieško, „ant ko savo neramumą suversti“ (Vaižgantas 2014, 243). Tikrieji katalikai, anot pamokslininko, gilaus tikėjimo, o kartu ir grynos sąžinės⁶, būdami kapinėse neišgyvens nei nerimo, nei baimės, nes jie tiki, kad prieš Dievą yra teisūs, ir tai liudija jų sąžinė. Tad teisiųjų „širdies ir sąžinės negrauzia neramybės kirminas“ (ibid., 247). „Kirmino“ metafora, taip mėgta pamokslininkų (ir rašytojų), paprastai žymi ilgalaikį kankinantį procesą, kuris aiškiausiai pasireiškia žmogui esant kaltam arba nusidėjusiam jau anapilin iškeliavusiam artimui, nes tokiu atveju padaryto blogio jau nebegalima atitaisyti. Tuomet sąžinė kiekvieną kartą primins įvykdytą neteisybę ir ragins atsiversti: „Taisykis, ištvirkėli, nes ar ant kapų, ar kitur kur, vis tiek pjaus tave baimė ir nerimo kirminas!“ (ibid., 248). Taigi, Vaižganto dar kartą primenama, kad ne tik nuo Dievo nieko nebus galima nuslėpti, bet niekur žmogus nepabėgs nei nuo savęs, nei nuo „neapsnūstančios nė valandai savo sąžinės“ (ibid.). Prisimenant ankstesniuose pamoksluose artikuliuojamus J. Tumo teiginius, galima tik patikslinti mintį: įklimpus į nuolatinę nuodėmę, galima užslopinti sąžinės balsą, tačiau anksčiau ar vėliau, veikiant įvairiems negatyviems išgyvenimams, sąžinė sugebės prabilti.

Be jokios abejonės, J. Tumui-Vaižgantui buvo svarbu, kad pamokslu perduodama žinia būtų ne tik išklausoma, bet ir išgirstama, t. y. rūpinosi didesniu tikinčiųjų (ypač mažiau apsišvietusių) sąmoningumu ir atsakingumu. Tarnystės pradžioje Vaižgantas, pasitelkdamas sąžinę, stengėsi ugdyti pirmiausia tautinę lietuvių savimonę, o kartu su ja ir jų moralę. Vėlesniuose pamoksluose, cituojant ir parafrazuojant Šventojo Rašto žodžius, neretai pasigirsta raginimas vengti blogio ne vien iš baimės, bet ir dėl sąžinės: analizuoti savo elgesio motyvus ir ketinimus,

⁶ Tai viena dažniausiai Vaižganto aptariamų temų – tikėjimo ir švarios sąžinės vienovė.

stengtis numatyti galimus veikslių padarinius bei prisiimti atsakomybę: „Nors žinočiau, kad žmonės nežinos ir Dievas nematys, nenusidėčiau vien dėl to, kad bjauru“ (Vaižgantas 2015, 301). Taigi, pamokslų tekstuose akcentuojamas ne vien nuodėmės atgrasumas, bet taip pat bendruomeniškumas ir meilė Dievui bei artimui.

Išvados

J. Tumo-Vaižganto Mintaujoje sakyti pamokslai suprantami kaip socialinės tarpasmeninės sąveikos, komunikacijos ir meninės veiklos visuma. Vaižgantas nuo pat savo tarnystės pradžios buvo pamokslininkas, sugebėjęs kalbėti įvairioms auditorijoms – gerai perprato savo klausytojus ir daugelį patraukė nuoširdumu ir intelektualumu. Pamoksluose J. Tumas, atliepdamas savo laikmečio klausytojų patirtis ir rūpesčius, tikėjimo tiesas sumaniai pritaikė tikinčiųjų dorovinės ir tautinės savimonės ugdymui. Nepaisant siekiamų akivaizdžiai pragmatinių siekių – auklėjimo, švietimo, dvasingumo ugdymo, nuogo didaktiškumo juose išvengta.

Pamokslas, kaip religinio turinio komunikatyvi kalba religiniame diskurse išsiskiria patogia forma, todėl Vaižgantas savo homiletiniuose tekstuose išryškino prideramo krikščioniškojo gyvenimo dorovinį-vertybinį matmenį. Mintaujoje sakytuose pamoksluose adresatas supažindinamas su esminiais krikščioniškosios moralės teiginiais, akcentuojant paklusnumą tiek Dievo įsakymams, tiek prigimtiniam moraliniam įstatymui, kurio esminis dėmuo yra asmens sąžinė.

Pamoksluose atsiskleidė bendrasis Vaižganto supratimas, kas jam yra sąžinė ir kodėl jos vaidmuo toks svarbus žmogaus gyvenime. Kaip ir Šventajame Raštyje, sąžinė J. Tumui – Dievo žmogui duotas pamatinis gebėjimas skirti gėrį nuo blogio, padedantis žmogui apsispręsti gėrio naudai, taip pat gebėjimas, ugdantis asmenybę bei skatinantis ne tik moraliai elgtis, bet ir rasti teisingą santykį su savimi, artimu ir Dievu. Laikydamas asmens sąžinę galutine moralumo instancija, perduodančia Dievo valią, Vaižgantas daug dėmesio skyrė sąžinės iškrypimo atvejams, nurodydamas to priežastis ir sąžinės jautrumo išlaikymo priemones. Pažymėtina, kad Mintaujoje sakytuose pamoksluose Vaižgantas daug dėmesio skyrė ne tik tikėjimo, bet ir tautinės savimonės (lietuviškumo) ugdymui.

Literatūra

Barkutė 2025 – Skaistė Barkutė, *Sąžinės tikrovė XIX a. pabaigos – XX a. pradžios lietuvių literatūroje*. Monografija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.

Brazauskas 2003 – Nerijus Brazauskas. Mylinčios ir kenčiančios sielos: Vaižganto kūryba psichanalitiniu požiūriu. *Darbai ir dienos*, 35, 217–237.

- Čiužauskaitė 2015 – Ilona Čiužauskaitė. „Šėtoniška“ jausmų galia Vaižganto „Nebylyje“: nuo nusikaltimo iki atgailos. *Acta humanitaria universitatis Saulensis*, 22, 30–37.
- Gallagher 2022 – Raphael Gallagher. Conscience and Truth. *Regions*, 13 (1147), 1–9.
- Jakaitė 2011 – Dalia Jakaitė. Viešpaties dienos rojus ir kasdienybės mistika Vaižganto eseistikoje ir apysakose. *Gimtas žodis*, 7, 2–15.
- Jonušas 2006 – Jonas Jonušas. J. Tumo-Vaižganto kultūrinių ir literatūrinių nuostatų recepcija žurnale „Akademikas“. *Lituanistika*, 1 (65), 48–62.
- Krūminienė 2004 – Jadvyga Krūminienė. Homiletinis diskursas: kontekstų hermeneutika (p. 13–20). In *Tekstas ir kontekstas: prasmės formavimasis*. Kaunas: Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas.
- Kučinskienė 2016 – Aistė Kučinskienė. *Juozo Tumo-Vaižganto epistolinis diskursas*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Naselli, Crowley 2016 – Andrew David Naselli, J. D. Crowley. *Conscience: What It Is, How to Train It, and Loving Those Who Differ*. Wheaton: Crossway.
- Nyka-Niliūnas 2009 – Alfonsas Nyka-Niliūnas. Gyva legenda (p. 360–362). In *Neužmirštamasis Vaižgantas: atsiminimai, esė, laiškai*. Sud. Alfas Pakėnas. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Pakėnas 2020 – Alfas Pakėnas. Baltai pražydušiam: Vaižgantas ir kunigystė. *Bernardinai.lt*, 2020-07-10 [žiūrėta 2025 08 28]. Prieiga per internetą: <https://www.bernardinai.lt/baltai-prazydusiam-vaizgantas-ir-kunigyste/>
- Ruškys 2008 – Algirdas Ruškys. Harmoningojo pasaulio vizija Juozo Tumo-Vaižganto ir Vinco Krėvės kūryboje. *Gimtas žodis*, 2, 9–17, 47.
- Tumas 1928 – J. [Juozas] Tumas. Lietuvių kultūros centrai. Mintaujoje. *Lietuvos aidas*, 75, 3.
- Tumas 2008 – Juozas Tumas. Politinių klausimų lietimasis per pamokslus. *Naujasis Židinys-Aidai*, 7–8, 306–312.
- Vaižgantas 1998 – [Juozas Tumas] Vaižgantas. *Laiškai Klimams*. Parengė Petras Klimas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Vaižgantas 2001 – [Juozas Tumas] Vaižgantas. *Raštai 13*. Parengė Eglė Bielskytė, Eligijus Daugnora. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Vaižgantas 2009 – [Juozas Tumas] Vaižgantas. Raportas Žemaičių vyskupijos kurijai (p. 411–412). In *Neužmirštamasis Vaižgantas: atsiminimai, esė, laiškai*. Sud. Alfas Pakėnas. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Vaižgantas 2014 – [Juozas Tumas] Vaižgantas. Pamokslai. *Raštai 23*. Parengė Eligijus Daugnora, lenkišką tekstą iššifravo Jan Sienkiewicz. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Vaižgantas 2015 – [Juozas Tumas] Vaižgantas. *Raštai 24*. Parengė Eligijus Daugnora. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Vanagaitė 2020 – Gitana Vanagaitė. Romantiškasis idealizmas ir tautiškas – svarbūs Juozo Tumo-Vaižganto pasaulėžiūros sandai. *Colloquia*, 44, 86–105.
- Vykintas 1937 – Stepas Vykintas. Vaižganto dvasia. *Akademikas*, 8, 177.
- Zaborskaitė 1994 – Vanda Zaborskaitė. Vaižganto portreto gairės (p. 7–14). In *Vaižgantas. Raštai: vaizdai ir vaizdeliai 1*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Žaltauskaitė 2014 – Vilma Žaltauskaitė. „Matyti mane kunigu“. Katalikų dvasininko karjera: motyvai pasirinkti ir galimybės realizuoti XIX a. antroje pusėje. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 38, 93–107.
- Žaltauskaitė 2020 – Vilma Žaltauskaitė. Kunigo Juozo tarnystė XIX a. pabaigos Žemaičių (Telšių) vyskupijoje. *Colloquia*, 44, 13–46.

Skaistė Barkutė

THE ROLE OF THE CONSCIENCE IN THE SERMONS BY JUOZAS TUMAS-VAIŽGANTAS: THE DIDACTIC ASPECT

Summary

The article analyses the educational and didactic level of the sermons by Juozas Tumas-Vaižgantas, a priest and Lithuanian writer in the late 19th century. The author of the sermons addresses the community, which must be educated in values and morality. As a religious discourse, a sermon enables the orator not only to comment on the Word of God revealed in the Holy Scriptures and explain the truths of the faith, but also to use these truths to achieve pragmatic goals: to educate, teach and impart practical knowledge. The study focuses on the concept of the conscience as a determinant of an individual's moral decisions, and as a force that influences their thoughts and feelings. The problem and the main objective of this article is to clarify how Vaižgantas himself sees and understands this special human ability to distinguish good from evil, what role he assigns to it in the process of the moral education of the individual, and how his perception of the conscience and its significance correlates with the texts of the Holy Scriptures. The study selected the sermons Tumas-Vaižgantas preached in Mintauja in 1894. In his early sermons in Mintauja, Vaižgantas revealed his general understanding of what the conscience is, and why it is so important in human life. The analysis showed that for the preacher, the conscience is not only the ultimate moral authority that must be obeyed unconditionally, but also an important relationship between the conscience and faith. When discussing the educational role of the conscience, Vaižgantas emphasises the need to form a clear conscience. Considering the individual conscience to be the ultimate moral authority conveying God's will, Tumas-Vaižgantas devoted much attention to cases of deviation of the conscience, indicating the reasons for this and measures for maintaining the sensitivity of the conscience. It has been noted that in his sermons in Mintauja, Tumas-Vaižgantas focused not only on faith, but also on the formation of the national identity.